

Renata Ryba

Literatura staropolska wobec zjawiska niewoli tatarsko-tureckiej

Studia i szkice

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu śląskiego
KATOWICE 2014

Literatura staropolska
wobec zjawiska
niewoli tatarsko-tureckiej
Studia i szkice

NR 3154

Renata Ryba

Literatura staropolska
wobec zjawiska
niewoli tatarsko-tureckiej
Studia i szkice

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Marek Piechota

Recenzent
Piotr Borek

Spis treści

Wstęp

– 7 –

Staropolskie wyobrażenia o Turkach i Tatarach jako agresorach –
z perspektywy grzechu

– 11 –

Pisarz i niewola: Maciej Strykowski, Bartłomiej Paprocki

– 47 –

Dehumanizujące aspekty niewoli tatarsko-tureckiej

– 99 –

Postać rycerza wyzwoliciela w epice drugiej połowy szesnastego
i siedemnastego wieku

– 117 –

Marek Jakimowski – bohater literatury dziewiętnastowiecznej

– 145 –

Motyw cudownego uwolnienia w literaturze baroku

– 167 –

Nota bibliograficzna

– 195 –

Bibliografia

– 197 –

Indeks osobowy

– 213 –

Summary

– 223 –

Riassunto

– 225 –

Wstęp

Uwarunkowania historyczne spowodowały, że problem niewoli tatarsko-tureckiej głęboko zakorzenił się w literaturze staropolskiej. Najczęściej nie był realizowany w postaci odrębnych, samodzielnych utworów, lecz współtworzył większe całości literackie, podejmujące temat stosunków polsko-turecko-tatarskich. I tak, porywanie ludności cywilnej w jasyr stało się przedmiotem opisu we wczesnych (piętnasto- i szesnastowiecznych) tekstach poetyckich — przypomnijmy łacińską anonimową *Pieśń o spustoszeniu Sambora* (1499) czy *Pieśń o posiadzeniu i o zniewoleniu żalonym ziemie węgierskiej* (1558), przypisywaną Stanisławowi Kleryce. Zjawisko dostrzegli poeci humaniści, tworzący w języku łacińskim: Jan Dantyszek, Mikołaj Hussowski, Janicjusz. Problem ten stał się ważnym składnikiem refleksji pisarskiej zwłaszcza ostatniej ćwierci szesnastego i całego siedemnastego wieku (Maciej Strykowski, Bartłomiej Paprocki, Samuel Twardowski), co mogło mieć związek z eskalacją najazdów tatarskich na Rzeczpospolitą.

Z jednej strony o zagarnianiu jasyru i rycerskiej niewoli na skutek przegranych bitew wzmiankowały przekazy kronikarskie — między innymi Marcina Bielskiego, Marcina Kromera, a o funkcjonowaniu systemu niewolniczego powiadał Konstanty z Ostrowicy, autor *Kroniki tureckiej*. Problem utraty wolności, cierpień ludzkich stał się istotnym składnikiem propagandy antytureckiej, tak zwanych turcyków. Z drugiej strony metaforą niewoli tatarsko-tureckiej posługiwano się w poezji miłosnej, moraliści zaś porównywali położenie warstwy chłopskiej do niewoli u „pogan”. To zaledwie kilka przykładów, świadczących o wyraźnej obecności omawianego zagadnienia w literaturze dawnej.

Mimo rangi tego tematu badacze bardzo rzadko po niego sięgali. Najczęściej temat ten poruszano przy okazji szerszych (literaturoznawczych, historycznych) rozważań „tatarsko-tureckich”, jak choćby w rozprawach Bohdana Baranowskiego (*Znajomość Wschodu w dawnej*

Polsce do XVIII wieku), Jerzego Nosowskiego (*Polska literatura polemiczno-antyislamistyczna XVI, XVII i XVIII w.*) czy Jerzego S. Łątki (*Odaliski, poturczeńcy i uchodźcy*). Nie stanowił natomiast przedmiotu odrębnych studiów.

Niniejsza rozprawa koncentruje się wyłącznie na problemie niewoli tatarsko-tureckiej. Intencją autorki było zaprezentowanie różnorodności ujęć tego zjawiska, jaką obserwujemy w literaturze staropolskiej. Praca nie przynosi „regularnej” (monograficznej) charakterystyki przedmiotu badawczego. Swoistą „pełnię” interpretacyjną starano się osiągnąć za pomocą serii szkiców, z których każdy eksponuje inny aspekt zagadnienia. I tak, studium inicjalne zwraca uwagę na obfitość (negatywnych) wyobrażeń o islamskich przeciwnikach, które są zdeterminowane staropolską refleksją historiozoficzną. W kolejnym szkicu autorka koncentruje się na dwóch utworach: *O wolności Korony Polskiej* Macieja Strykowskiego i *Historii żalostnej* Bartłomieja Paprockiego, pokazując, w jak dużym stopniu osobiste doświadczenia twórców wpłynęły na obraz niewoli, nakreślony w wymienionych dziełach. Z kolei w artykule *Dehumanizujące aspekty niewoli tatarsko-tureckiej* scharakteryzowane zostało destrukcyjne oddziaływanie sytuacji zniewolenia na istotę ludzką. Dwa kolejne szkice łączy tematyka „rycerska”. W pierwszym z nich pokazuje się, funkcjonującą w świadomości ludzi epok dawnych, zależność pomiędzy wyzwaniem z niewoli i etosem rycerskim. W drugim autorka ukazuje inspirujący wpływ tematu: rycerz wobec niewoli, na literaturę dziewiętnastowieczną. I wreszcie, ostatni szkic dotyczy wykorzystania motywów niewoli tatarsko-tureckiej w staropolskiej literaturze religijno-umoralniającej.

W materiale poddanym obserwacji literaturoznawczej zwraca uwagę kwestia powtarzalności wątków, motywów, a także, nieraz znaczących, zależności pomiędzy utworami różnych autorów. Owe „zapożyczenia”, często sygnalizowane w przypisach, nie stanowiły zasadniczego przedmiotu rozpoznania: intencją autorki nie było zastosowanie metody tematologicznej, powtarzalność wątków stanowi bowiem właściwość obserwowanego materiału literackiego. W tym miejscu dla autorki obecność „miejsc wspólnych” w literaturze omawianego okresu jest przede wszystkim wyrazem głębokiej asymilacji określonych przemyśleń na temat niewoli tatarsko-tureckiej. Utwory oryginalne i te „wtórne” zostały potraktowane na tych samych zasadach. W polu widzenia znalazły się dokonania twórców różnej rangi, by pokazać spójność myślenia o problemie niewoli.

Z powodu obfitości literatury o tematyce „tureckiej” w niniejszej pracy świadomie nie podjęto refleksji nad „tradycyjnym” zespołem tekstów, jak antyturskie mowy Stanisława Orzechowskiego czy wspo-

mniane już tzw. *Pamiętniki Janczara*. Swoim zasięgiem rozprawa nie objęła również relacji pamiętnikarskich, diariuszowych, dokumentujących przebieg legacji do Wysokiej Porty, opisujących położenie niewolników na terenie państwa Osmanów oraz zabiegi posłów wokół ich wykupu (na przykład stosowne fragmenty pamiętnika „z niewoli” Stanisława Druszkiewicza, *Diariusza drogi tureckiej* Zbigniewa Lubienieckiego, *Relacji legacji tureckiej* Wojciecha Miaskowskiego).

Autorka zdecydowała się przyjąć, jako metodę wiodącą, analizę historycznoliteracką z elementami analizy stylistycznej. W pracy odwoływała się również do licznych kontekstów: zwłaszcza biblijnego i filozoficznego (sarmacki mesjanizm).

Nota bibliograficzna

Niektóre z zamieszczonych w niniejszej książce rozpraw były uprzednio drukowane w zmienionej postaci. Obecnie zostały uzupełnione, a także znacznie poszerzone.

Podaję wykaz pierwotnych miejsc druku:

- *Postać rycerza wyzwoliciela w epice drugiej połowy szesnastego i siedemnastego wieku: fragmenty wydrukowano w szkicu pod innym tytułem: Wyzwalanie z jasyru jako przedmiot rozważań w epice drugiej połowy XVI i XVII wieku. (Wybrane zagadnienia).* W: *Wojny, bitwy i potyczki w kulturze staropolskiej.* Red. W. PAWLAK, M. PISKAŁA. [Studia Staropolskie]. Warszawa 2011, s. 250–261.
- *Motyw cudownego uwolnienia w barokowych powiastkach budujących.* W: *Miscellanea literackie i teatralne (od Kochanowskiego do Mrożka).* Cz. 1: *O Janie Kochanowskim i kulturze dawnej Polski.* Red. K. PŁACHCIŃSKA, M. KURAN. Łódź 2010, s. 292–309.
- *Postać Marka Jakimowskiego w literaturze wieku dziewiętnastego.* W: *Sarmackie theatrum VI: Między tekstami.* Red. M. JARCZYKOWA, A. SITKOWA. Katowice 2012, s. 192–212.

Indeks osób*

A

Abaza, pasza 123
Abgarowicz Kazimierz 42, 87
Abraham, bibl. 30
Abramowiczówna Zofia 101
Abramowska Janina 75
Adam, bibl. 41
Adamczyk Maria 188
Ahmed I, sułtan turecki 61
Ahmed III, sułtan turecki 189
Ahmed IV zob. Ahmed III
Aleksander III Wielki, zw. Macedońskim, król macedoński 125
Aleksandrowicz Alina 150
Amurat, mnich węgierski 52
Amurat zob. Murad III
Andrzej Apostoł, św. 42
Anonim-Protestant 83, 100
Anonim zw. Gallem 12, 128
Antonin Jan 22, 87
Attyla (Athila), cesarz Hunów 37, 68
August II Wettin, król polski 198
Augustyn, św. 19
Azariasz, bibl. 176

B

Bachórz Józef 154
Backvis Claude 70, 71, 118
Badowska Iwona 151

Bałczewski Marian 59, 161
Banasiowa Teresa zob. Banaś Teresa
Banaś Teresa 34, 88, 89, 129, 132
Baranowski Bohdan 7, 52, 63, 80, 101, 118, 146
Barbara, św. 180
Batretius Marinus (Barletti) 68
Bałłowska Maria 16, 73, 133, 139
Bartoszewicz Julian 147
Batorówna Gryzelda 80
Bauer Marcin 59, 106
Bazyli, biskup 52
Bazylik Cyprian 68
Bednarek Bogusław 121
Bembus Mateusz 34
Beniowski Maurycy 162
Besala Jerzy 84, 97, 123
Bethlen Gabor, książę siedmiogrodzki, król węgierski 134
Białobocki Jan 41
Bielski Joachim 179
Bielski Marcin 7, 29, 31, 56, 68, 179
Biernacki Andrzej 70
Biliński Bronisław 145–147
Blandrata Jerzy 97
Błoński Jan 80, 100
Bodniak Stanisław 21
Boecjusz (Amicius Manlius Torquatus Severinus Boethius) 92

* Indeks nie obejmuje *Noty bibliograficznej* i *Bibliografii*.

Bohdan IV, gospodar mołdawski 68, 77
Bolesławiusz Klemens 19, 24
Bona Sforza d'Aragona, królowa polska 123
Borek Piotr 13, 39, 41, 79, 85, 86, 120, 144
Borkowska Urszula 172, 175
Borowski Andrzej 18, 30–32, 37, 64, 70, 72, 88
Bracciolini Poggio 34
Brogi Bercoff Giovanna 70, 103
Brożek Michał 173
Brückner Aleksander 15, 17, 101, 128
Brzuchański Jacek 189–191
Buczacki Jan 52
Budzyk Kazimierz 111
Budzykowa Hanna 111
Budzyńska-Daca Agnieszka 73
Byliński Janusz 135, 179
Bzicki Andrzej 71

C

Camus Jean-Pierre 167
Celichowski Zygmunt 73
Cezary Franciszek 100, 119, 173
Cham, bibl. 29, 31
Chlebowski Wawrzyniec 13, 17, 18, 23, 25, 26, 29, 40, 44, 100, 101, 156
Chmielecki Stefan 138
Chmielnicki Bohdan 41, 45, 87, 141
Chmielowski Benedykt 28, 179
Chodkiewicz Jan Karol 15, 16, 31, 121, 139
Chomętowski Stanisław 113, 135, 136, 189, 193
Chrystus, bibl. 22, 43, 99, 171, 174, 182
Chrzanowski Ignacy 34, 53, 83, 100
Ciemierzyński Paweł 93
Cieński Marcin 89
Curtius Ernst Robert 88
Cynarski Jan 133
Cytowska Maria 43, 111
Czamańska Ilona 49, 142

Czarnecki Stefan 187
Czartoryscy, ród arystokratyczny 150
Czartoryska Izabela 150
Czerna Ewa 175
Czubek Jan 34, 53, 101, 128, 189
Czwornóg-Jadczak Barbara 156

D

Damalewicz Stefan 189
Dante Alighieri 24
Danti Angiolo 70, 103
Dantyszek Jan 7, 30, 73, 85
Dawid, bibl. 159
Dąbkowska Justyna zob. Dąbkowska-Kujko Justyna
Dąbkowska-Kujko Justyna 43, 102
Delumeau Jean 11, 36, 43, 44
Dembski Wojciech 109
Demęzki Makary 178
Diaceto d'Acquaviva et Aragona Scipione da 146
Długosz Jan 11, 12, 27, 33, 36
Dobrowolska Wanda 126
Dobrzyński Zdzisław 174
Domański Juliusz 34
Dominik, św. 177, 178
Dorota, św. 180
Dramińska-Joczowa Maria 118
Druszkiewicz Stanisław 9
Duchińska Seweryna z Żochowskich, 1^ov. Pruszkowa 160, 161
Dworzaczek Włodzimierz 76
Dybczak Krzysztof 188
Dymitr Samozwaniec I, car rosyjski 178
Dziechcińska Hanna 68, 118
Dzierżek Krzysztof 52
Dziurdzi (Giurgi Muhammed) 108, 135

E

Erazm z Rotterdamu (właśc. Gerhard Gerhards) 34, 43
Estreicher Karol 16
Eustachiewicz Maria 13, 14, 29

F

- Faleński Felicjan 160
Falecka Barbara 172
Falibóg Spytek Stanisław 16
Farensbach Włodzimierz 133
Febure de Novi Michel 124
Filipowski Marcin 35, 40
Flori Jean 130
Forstner Dorotea 19, 176
Fraś Ludwik 190
Fredro Andrzej Maksymilian 27
Frycz Modrzewski Andrzej 21, 36,
37, 42, 43, 53, 71
Fulko z Neuilly, św. 171

G

- Gałąj-Dempniak Renata 146
Gamrat Piotr, arcyb., prymas 91
Garbowski, szlachcic 95
Garwolczyk Maciej 179
Georgiewicz Bartłomiej (Georgijewi
Bartolomeo) 56, 103, 104
Geremek Bronisław 183
Giurgi Muhammed 135
Głębicka Ewa 12, 118
Głębicka Ewa J. zob. Głębicka Ewa
Głowiński Michał 22
Gnoiński Lenart 179
Gnoiński Przeclaw 179
Goliński Janusz K. 12, 16, 17, 23, 24,
33, 184
Goliński Zbigniew 156
Gondkowa Barbara 173
Gorczyn Piotr 17, 34, 40, 42, 100, 101,
113
Gorecki Leonard 61, 68
Goryńska Dorota 175
Goślawski Maurycy 157
Gostomski Anzelm 38, 79, 81, 83, 84,
89
Gościecki Franciszek 113, 114, 135,
136, 189, 193
Górski Konrad 172
Grabner-Haider Anton 96, 186
Grabowski Ambroży 147

- Graciotti Sante 38, 68
Groza Aleksander 152–154, 157–
160, 166
Gruchała Janusz S. 35, 86, 102, 104
Grzegorz I Wielki, św., papież 33,
175, 176
Grzegorz IX (właśc. Ugolino di Segni),
papież 172
Grzeszczuk Stanisław 35, 86
Grzędzielska Maria 160
Guriewicz Aron 174, 176, 184, 186

H

- Hagar, bibl. 29
Halli (Halil), basza 110
Hanusiewicz Mirosława 102, 182
Haur Jakub Kazimierz 21, 22, 25, 26
Henryk III Walezy (Valois), król polski
i francuski 22, 48, 79
Herburt Walenty 122, 123, 136, 137
Hernas Czesław 14, 167
Hernasowa Maria 14, 29
Hertz Paweł 186
Hitti Philip K. 109
Homer (Hómeros) 101, 169
Horn Maurycy 118
Hugo Herman 174
Hussein, pasza 17
Hussowski Miołaj 7, 90, 91, 120, 140
Hutor Szymanowski Samuel 13, 120,
122, 124, 125, 130

I

- Innocenty III (Lotario di Segni), pa-
pież 34, 173, 180
Iskander, pasza 152
Iwan IV Groźny 12
Iwonia (Jan III Okrutny), gospodar
mołdawski 61, 68, 69, 77
Izaak, bibl. 30
Izajasz, bibl. 32, 34, 37, 41
Izmael, bibl. 29, 30

J

- Jadwiga, św., księżna śląska 176
Jafet, bibl. 29

- Jagoda Zenon 148
 Jakimowski Marek 145–166
 Jakub z Paradyża 174
 Jan Chrzyciel, św. 173
 Jan Ewangelista, św. 14, 19, 25, 173, 186
 Jan III Sobieski, król polski 14, 25, 26, 40, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 128, 130, 143, 158
 Jandołowicz Marek 164
 Janicjusz zob. Janicki Klemens
 Janicki Klemens 7, 22, 33, 87, 90, 92, 93
 Jaroszewicz Florian 171, 175, 177–179, 189
 Jarzyna Stefan 143
 Jasińska-Wojtkowska Maria 188
 Jelicz Antonina 12, 27, 90, 121
 Jeremiasz, bibl. 32, 57, 58
 Jeżewska Kazimiera 90, 121
 Jędrkiewicz Edwin 21, 22, 53, 87
 Jędrzejowczyk Maciej 119
 Jogałła Elżbieta 70
 Józef, św. 180
 Julian, św. 108
 Juliusz Cezar (Caius Iulius Caesar) 125
 Jurgiewicz zob. Georgiewicz Bartłomiej
 Jurkowski Jan 14, 15, 18, 20, 21, 24–26, 29, 85, 137
 Jurkowski Michał 167, 180, 184, 188
- K**
- Kaczkowski Zygmunt 163
 Kaczmarek Marian 13, 60, 130
 Kaczorowski Włodzimierz 135, 179
 Kain, bibl. 29
 Kamieniecki Jan 94
 Kamieniecki Kasper 94
 Kamieniecki Wojciech 94, 119
 Kamionkowa Janina 156
 Kara Mustafa, wielki wezyr turecki 13
 Karol VI Valois, król francuski
 Karol X Gustaw, król szwedzki 192
 Karpiński Adam 14, 102, 122
 Karplukówna Maria 14
 Karpowicz Mariusz 186
 Kassim-bek 149
 Kassymbek zob. Kassim-bek
 Katarzyna, branka turecka 145, 148
 Kazanowska Marianna 175
 Kazańczuk Mariusz 17, 19, 167, 171, 184, 186
 Kazimierz III Wielki, król polski 131
 Kazygorej 15
 Kempa Tomasz 122
 Kinga, św. 174
 Kleryka Stanisław 7
 Klonowic Sebastian Fabian 30, 73, 111, 185
 Kłokocki Kazimierz Krzysztof 47, 48, 117
 Kmita Jan Achacy 16
 Kobierzycki Stanisław 135, 179
 Kochanowski Jan 12, 17, 21, 40, 64, 79, 84, 86, 94, 100, 111, 136, 137, 140, 156
 Kochanowski Piotr 24
 Kochowski Wespazjan 13, 14, 18, 19, 23, 24, 39, 45, 130
 Koniecpolscy, ród 119
 Koniecpolski Aleksander 119, 144
 Koniecpolski Stanisław 123, 133, 134
 Konstanty z Ostrowicy 7
 Kopaliński Władysław 21
 Kopeć Jerzy Józef 187
 Kordecki Klemens (imię zakonne Augustyn) 191, 192
 Korecki Samuel 17, 101, 111, 112, 133, 164
 Koreywa Jan Aleksander 130–132
 Kornilowicz Norbert 144
 Korolko Mirosław 164, 180
 Kostka Jan 56
 Kostkiewiczowa Teresa 156
 Kotarska Jadwiga 17, 167, 184
 Kotarski Edmund 17, 145, 184
 Kowalczykowa Alina 154, 162
 Kowalewska Danuta 157
 Kowalski Franciszek 155

Krajewski Jan 112, 139
Krajewski Marek 135, 179
Krajewski Mirosław 77
Kraśniński Zygmunt 155
Kraszewski Józef Ignacy 81
Krejčí Karel 76
Krocak Jerzy 28, 30
Kromer Marcin 7
Krókowski Jerzy 22, 87
Kruszewska-Michałowska Teresa zob.
Michałowska Teresa
Kruszyński Franciszek 182
Krzewińska Anna 89
Krzywy Roman 16, 22, 53, 55, 85,
108, 111, 126, 134, 135, 139
Krzyżanowski Julian 12, 21, 25, 86
Kuligowski Mateusz Ignacy 121,
124, 137
Kunegunda, św. zob. Kinga, św.
Kuran Michał 18, 30, 38, 59, 73, 102,
106, 126, 127, 143
Kuraszkiewicz Władysław 19
Kurdybacha Łukasz 21, 53
Kürbis Brygida 42, 87
Kwiatkiewicz Jan 171–174, 176, 180,
181, 189
Kwiatkowski Piotr 167, 167, 168, 185,
189
Kwiatkowski, szlachcic 95

L

Lacki Aleksander Teodor 174, 175
Lasecka-Zielakowa Janina 156, 157
Lasocińska Estera 92
Laterna Marcin 171, 172
Leopold I Habsburg, cesarz rzymsko-
niemiecki 45, 130
Lenart Mirosław 16, 90, 119
Lenczewski Bertutowicz Stanisław
171
Leszczyński Samuel 119, 125
Lewandowski Ignacy 35
Lewański Julian 111
Liplański Daniel 124
Lipska Maria 28
Lipski Andrzej 179

Lipski Jan Józef 28
Litwornia Andrzej 189
Lob Mikołaj 18, 26, 102, 139
Lohn Władysław 18, 170
Lorencowicz Aleksander 36, 179, 180
Lotariusz di Segni zob. Innocenty III
Lubieniecki Zbigniew 9
Lubomirski Jerzy Sebastian 45
Lubomirski Stanisław 15, 143
Lucjusz Emiliusz (Lucius Aemilius
Paullus) 127
Ludwik II, król polski i czeski 42
Lukan (Marcus Annaeus Lucanus) 87
Lukian (Lukianós) 137
Lulewicz Henryk 122
Lurker Manfred 17, 19, 37, 89
Luter Marcin (Luther Martin) 44

Ł

Łanowski Jerzy 101
Łasicki Jan 68, 77
Łaski Stanisław 43
Łaszcz Piotr 26
Łaszcz Stanisław 26
Łątka Jerzy S. 8, 67, 134
Łojek Jerzy 160
Łoś Jan 34, 53
Łozińska Tamara 176

M

Maciejewski Wacław Aleksander 76,
147
Mahmed, basza, zob. Sokollu Meh-
med pasza
Mahomet (Muhammad Ibn Abd Al-
lah), prorok 38, 53, 109, 140, 152,
181, 187
Mahomet IV zob. Mehmed IV Avci
Magog, bibl 29
Majeranowski Konstanty 148, 149,
151, 159, 160, 166
Makowiecki Stanisław 39, 143, 144
Malicki Jan 74
Malinowski Mikołaj 27, 48, 120, 176
Manteuffel Tadeusz 168
Marczuk Barbara 167

Maria, matka Jezusa Chrystusa 39, 172, 173, 175, 180, 181, 186–194
Marnovič Ivan Tomko 146
Marnavitio Marco (właśc. Marco Tomko Marnavič)
Matha Jan de, św. 173, 174
Matka Boska zob. Maria, matka Jezusa Chrystusa
Matuszewski Ignacy 62
Mazurkova Bożena 126, 189
Mecherzyński Karol 27
Mehmed II Zdobywca (Fatih), sułtan turecki 52, 53, 61
Mehmed IV Avci, sułtan turecki 39
Major Mieczysław 185
Melanchton Philipp (właśc. Philipp Schwartzert) 103
Mere Hussejn pasza, wezyr turecki 135
Miaskowski Kasper 35
Miaskowski Wojciech 9
Michałowska Teresa 70, 79, 103, 183, 188
Mickiewicz Adam 158, 162
Mielecki Mikołaj 77, 80, 92
Mieszek Małgorzata 59, 106
Mieszkowski Tadeusz 96, 186
Milewska-Ważbińska Barbara 143, 158
Milewski Karol 147, 148
Milewski, szlachcic 95
Miller zob. Müller Burchard von der Lühnen
Młodzianowski Tomasz 99, 187
Mniszchówna Maryna, carowa rosyjska 178
Mohylanka Maria 179
Mosdorf Jadwiga 22, 87
Mrowcewicz Krzysztof 175
Murad III, sułtan turecki 51, 61, 63, 65
Mustafa I Deli, sułtan turecki 23, 85, 126
Müller Burchard von der Lühnen 190, 191
Myszkowski Gonzaga Zygmunt 129

N

Nabuchodonozor II, król babiloński 32, 36, 37, 176
Nagielski Mirosław 15, 77, 119
Napolski Piotr 12, 38, 40, 41, 99, 129
Narajewska, szlachcianka 94
Niesiecki Kasper 179
Nieznanowski Stefan 182
Nizolius Simon 39
Noe, bibl. 31
Nolasco Piotr de, św. 173
Nosowski Jerzy 8
Nowak-Dłużewski Juliusz 146, 187
Nowicka-Jeżowa Alina 119, 125, 172, 175, 177, 182
Nowodworski Michał 173

O

Obodziński Aleksander 27
Obremski Krzysztof 36, 46, 188
Ocieczek Renarda 82, 126, 182, 189, 190–192
Odymalski Walenty 119, 144, 189
Okoń Jan 59, 106, 143
Oktawian-August (Caius Octavius), cesarz rzymski 85
Okuń Krzysztof 87
Oláh Mikloš (Nicolaus Olahus) 38, 68
Olelkowicz Jurji 54, 57
Oleszczyński Antoni 160, 161
Olma Marcelli 79
Opacka Anna 19
Opacki Ireneusz 155
Orzechowski Stanisław 8, 35, 37, 63
Orzelski Świętosław 48, 60, 61, 66, 80, 92, 95, 96
Osman II Genç, sułtan turecki 17, 28, 40, 128, 138
Ossoliński Jerzy 132, 133
Ossowska Maria 151
Ostrogaska Anna Alojza 175
Ostrogski Konstanty 120, 122, 136
Oszczęda Aleksandra 79

Otwinowska Barbara 79, 144, 172
Otwinowski Erazm 71
Owidiusz (Publius Ovidius Naso) 67

P

Pachciarek Paweł 19, 96, 176, 186
Papczyński Stanisław 187
Paprocki Bartłomiej (Bartosz) 7, 8, 17, 27, 38, 47, 67, 76–80, 82–85, 88–90, 92, 93, 96, 97
Paszkowski Antoni 190
Paszkowski Marcin 17, 18, 28–31, 38, 73, 99, 101–109, 112, 121, 139, 142
Pauli Żegota 78
Paulin z Noli, św. 174
Paweł Szymon, karmelita bosy 178
Pawlak Wiesław 43
Pelc Janusz 86, 92, 132, 136, 144, 172, 180
Peñafort Rajmund de 173
Pernoud Régine 151
Pfeiffer Bogusław 14, 15, 20, 25, 26, 85, 130, 131, 137
Piasecki Jan (vel Piaseczyński) 50
Piechota Marek 155
Pielgrzym z Tenczyna zob. Majeranowski Konstanty
Piotr Apostoł, św. 18, 170, 181
Piotr V Kulawy, gospodar mołdawski 95
Piotrkowczyk Andrzej I zw. Byczkiem 34, 38
Piotrkowczyk Stanisław 99
Piskała Magdalena 43
Piwińska Marta 164
Plewczyński Marek 15, 77, 92
Plezią Marian 170
Pleziowa Janina 170
Podhorecki Jakub Dusza 79
Podhoroński Leszek 126, 127
Pollak Roman 24
Poradowski Krzysztof 17, 101
Potkowski Edward 173
Potoccy, ród arystokratyczny 160, 177
Potocka z Komarów Delfina 160
Potocka z Świejkowskich Emilia 160

Potocki Jan, wojewoda braclawski 143
Potocki Mieczysław 160
Potocki Mikołaj 178
Potocki Stanisław 178
Potocki Stefan 40, 164, 177–179
Potocki Szczęsny 160
Potocki Wacław 13–17, 19, 21, 24, 28, 31, 40, 44, 101, 105, 108, 122, 124, 125, 128, 137–141, 143, 187, 188
Prejs Marek 12, 49, 52, 67, 80, 110, 112, 117, 134, 135, 168, 182, 191–193
Pruszcz Piotr Hiacynt 35, 171, 173, 189
Przybyszewski Bolesław 174
Przyłęcki Stanisław 119
Przyłuski Jakub 90, 91

R

Radziszewska Julia 68, 51, 52, 54, 55
Rakoczy Jerzy II (Rákóczi György II) 45
Rakowski Wojciech 100, 156
Rechowicz Marian 172
Rej Mikołaj 19, 33–35, 53, 85, 106
Reychman Jan 59, 61, 66
Ricaud Paul 47, 117, 120, 124
Richeome Louis 168
Rojewski Andrzej 173
Romaniuk Kazimierz 17, 89
Romanowski Mieczysław 157
Rospond Stanisław 25
Rostworowski Emanuel 76, 179
Rożek Michał 131
Roźniatowski Abraham 119
Rubinkowski Jakub Kazimierz 37, 46, 188
Rudomina Dusiacki Jan 17, 128
Rychlewicz Bazyli 187
Rychłowski Franciszek 99
Rzewuski Henryk 163

S

Sajkowski Alojzy 164
Sara, bibl. 30
Sarnowska-Temierusz Elżbieta 79

- Schauber Vera 172
 Schedel Krzysztof 27, 119
 Schedel Mikołaj Aleksander 21, 187, 188
 Schindler Hanns Michael 172
 Scypionowie, ród rzymski 125
 Selim II, sułtan turecki 50, 61, 68, 76
 Sęp Szarzyński Mikołaj 26
 Siebeneicher Jakub 122, 179
 Siemieński Lucjan 101
 Sieniawski Mikołaj 80, 92
 Sieniawski Mikołaj, hetman wielki koronny 80
 Sitkowa Anna 34, 73
 Skanderberg (Gjerk Kastrioti Skënderbeu) 68
 Skarga Piotr 163, 164
 Skimina Stanisław 91
 Skoroszewski, szlachcic 77
 Skorupa Dariusz 118, 123, 142, 156
 Skuratowicz Maria 109
 Słowacki Juliusz 162, 164
 Sobieska Katarzyna 175
 Sobieski Jakub 139, 140
 Sobieski Jan zob. Jan III Sobieski
 Sokollu Mehmed Pasza, wielki wezyr turecki 66, 77
 Sokolski Jacek 17, 23–25, 79, 89, 92, 183, 186
 Soliman II Wspaniały, sułtan turecki 22
 Spasowicz Włodzimierz 48
 Stabryła Stanisław 85
 Stachiewicz Stanisław 171
 Stadnicki Adam 38
 Starnawski Jerzy 35, 163, 164
 Starowieyski Marek 175
 Starowolski Szymon 35, 41, 147
 Starzyński Doliwa Stanisław 157
 Stefan Batory, król polski 12, 26, 97, 142, 172
 Stefan Tomża, gospodar mołdawski 179
 Stengel George 168
 Storożenko Aleksandr 142
 Strasz Joachim (Ibrahim bej) 66, 67
- Strusiowie, ród 95
 Strykowski Maciej 7, 8, 13, 27, 47–76, 85, 97, 101, 103, 108, 113, 120, 122, 136, 175, 176
 Styk Józef 175
 Styś Stanisław 18, 170
 Syrokomla Władysław (właśc. Ludwik Kondratowicz) 27, 61, 77
 Szarffenberger Mikołaj 13, 17, 56, 108, 119, 136
 Szarffenberger Stanisław 79
 Szczepan, św. 192
 Szczerbicka-Ślęk Ludwika 26, 44, 79, 87, 89, 101, 119, 125, 132, 139, 154, 158
 Szmydtowa Zofia 127
 Szostek Teresa 174, 186
 Szymanowski Adam 11, 36
 Szymański Edward 109
 Szymonowicz Szymon 140
- ## Ś
- Ślaski Bolesław 145, 147
 Ślękowa Ludwika zob. Szczerbicka-Ślęk Ludwika
 Ślizień Jan 107–109, 114, 119–121, 123, 128
 Śnieżko Dariusz 74
 Świejkowski Hipolit 160–163, 166
 Święcki Tomasz 147
 Świderkówna Anna 175
- ## T
- Taranowski Andrzej 48, 55, 60, 66, 67, 76–78, 80
 Tasso Torquato 23–25
 Tazbir Janusz 33, 65, 73, 93, 154, 164, 172, 175, 182
 Tęczyński Jan Baptysta 111
 Tkaczyk Paweł 172
 Trełpiński Jan 13, 120
 Trembecki Jakub Teodor 17
 Trojańska Edyta 130
 Tubach Frederic 176, 186
 Turowski Kazimierz Józef 27, 30, 67, 73

Tuszyński Ryszard 19, 176
Twardowski Kasper 35, 38
Twardowski Samuel 7, 22, 23, 60, 85,
87, 108, 110, 111, 125–127, 132–
136, 141, 143
Tylkowski Wojciech 170, 183, 189

U

Ulewicz Tadeusz 64
Urban VIII (właśc. Maffeo Barberini),
papież 132, 145
Urbański Robert 11, 17, 27, 29, 32,
33, 36, 37
Ustrzycki Andrzej Wincenty 143

V

Valois Feliks de, św. 173
Vetter Daniel 127
Voragine Jakub de 170

W

Warszewicki Krzysztof 18, 62
Waśko Andrzej 154, 156, 162, 163
Weintraub Wiktor 79, 94, 100
Welte Benedict 173
Wereszczyński Józef 34, 73
Wergiliusz (Publius Vergilius Maro)
85, 121, 158
Wetzer Heinrich Joseph 173
Widacka Hanna 143
Wierzbowski Teodor 18
Wilczek Piotr 73
Wisniewski Michał 147
Wiśniowiecki Dymitr 49, 50, 112
Wiśniowiecki Dymitr Jerzy 124
Wiśniowiecki Janusz 126
Wiśniowiecki Michał 17, 101, 142, 143
Witko Andrzej 174, 175, 187
Witkowska Alina 155
Witkowski Stanisław 38, 39
Włodarski Maciej 33
Władysław II Jagiellończyk, król cze-
ski i węgierski 42

Władysław II Jagiełło, król polski 131
Władysław III Warneńczyk, król pol-
ski i węgierski 165
Władysław IV Waza, król polski 85,
125, 127, 130–133, 160
Włostowicz Piotr 173
Wojtkowiak Zbysław 48, 49, 51, 54,
103
Wójcicki Kazimierz Władysław 122
Wujek Jakub 170

Z

Zaborowski Tymon 156, 157
Zajączkowski Ryszard 172
Zakrzewska Wanda 19, 176
Zamoyski Jan, hetman wielki koronny
15, 80, 138
Zawadzki Konrad 145, 146
Zbarascy, ród książęcy 126
Zbaraski Krzysztof 23, 85, 108, 110,
111, 126, 133–135
Zborowski Piotr 118
Zebrzydowski Mikołaj 128, 139
Zimorowic Józef Bartłomiej 101
Ziółkowski Jan 166
Zygmunt I Stary, król polski 42, 90,
91, 120, 123, 140
Zygmunt II August, król polski 52,
77, 78, 87, 143
Zygmunt III Waza, król polski i szwedz-
ki 15, 23, 26, 126, 128–131, 145,
146, 160, 172
Zygmunt Luksemburczyk, król węg-
ierski 168

Ż

Żebrowski Rafał 36
Żmigrodzka Maria 156
Żółkiewscy, ród 158
Żółkiewski Łukasz 133
Żółkiewski Stanisław 119, 125–127,
133, 158
Życki Jerzy 62

Renata Ryba

Old-Polish literature and the phenomenon of a Tatar-Turkish bondage Studies and essays

Summary

The book is composed of six drafts concentrated on the Tatar-Turkish bondage in the literature of old ages (16th and 17th centuries). The first dissertation entitled *Old-Polish representations of Turks and Tatars as aggressors — from the perspective of a sin* shows how Polish literature, starting from Middle Ages to the end of the Baroque, built a mental portrait of a “pagan” enemy that was retained in the form of a given stereotype. Tatars and Turks were demonized by means of infernal expressions, especially ascribing a Satan feature of arrogance and aiming at annihilating Christians — to the people of God. The relationship of enemies with the sphere of evil was expressed referring to mythology, Bible, however theriomorphisms were used especially willingly, in the lead with a comparison of enemies to wolves. Further on, a historiosophic conception of Tatar-Turkish invasions as a realization of God’s plan of reprimanding and redressing a sinful congregation.

The subject of interest in the next dissertation entitled *A writer and bondage — Maciej Strykowski, Bartłomiej Paprocki* were two different points of view of the phenomenon of bondage. The first of them was included in the epic poem by Strykowski *On the freedom of the Polish Crown*. The poet who travelled through the lands of the Ottoman empire as a participant of Andrzej Tarnowski’s mission from 1574 to 1575 described how difficult experience a bondage constitutes for whole congregations, in this case south-eastern Slavs by Turks. A reflection on the location of nations that lost independence was to constitute a warning for Poles who, according to the author, were also endangered by the Turkish imperialism. B. Paprocki, on the other hand, in *Wretched history* paid attention to the misery of individuals — people living on the south-eastern borderland of the Republic of Poland, constantly harassed by Tatar attacks and massively captured into captivity. Both authors paid attention to the cruelty of enemies and human suffering. Similar threads of the old literature concerning the tragic nature of the bondage were developed in the next article *Dehumanizing aspects of the Tatar-Turkish bondage*. The interpretation of bondage by old-Polish authors was presented as the state of an extreme humiliation of a human being, degradation to the level of the labour force, “goods” and “bestialization” (the metaphor of the “cattle” driven for sale). The very draft

includes examples taken mainly from *Dzieje tureckie* by Marcin Paszkowski and *Przeważna legacyja* by Samuel Twardowski.

The next dissertation *An image of a knight liberator in the epic poem of the second half of the 16th and 17th centuries* concerns the problem of shaping a specific “version” of an ideal of a knight whose duty and service was to free jassar in the old-Polish works. The author quotes numerous examples proving what a big rank was given to the possibility of freeing from the bondage in the characteristic of rulers, leaders and knights by the authors. Some examples show that this possibility to free constituted an important criterion even when evaluating the strong (or weak) points of the Republic of Poland under the ruling of a given king.

The topic of the knight is also continued in the text *Marek Jakimowski – a character of the 19th century literature* devoted to a literary popularity of the figure of a nobleman from Podole who came across the Turkish galleys after the battle of Cecora in 1620. After a few years of bondage he reached the galley where he was imprisoned and, having freed himself and his closest companies of bondage returned to his homeland. Jakimowski’s brave action became the canvas of many literary realizations in the 19th century. The last draft treats about the motive of a miraculous liberation willingly used especially in the religious literature (preacher’s examples) as well as works on secular issues, above all for didactic purposes in order to shape mental attitudes of people of the post-Trident era (the cult of Mary, and belief in God’s interference into the fate of the citizens of the Republic of Poland).

Renata Ryba

La letteratura antico-polacca dinanzi al fenomeno della schiavitù turco-tatara

Sommario

Il volume si compone di sei saggi incentrati sulla questione della schiavitù turco-tatara presente nella letteratura premoderna polacca (XVI—XVII sec.). Il primo, intitolato *L'immagine antico-polacca dei turchi e dei tatari in quanto aggressori: dalla prospettiva del peccato*, dimostra come la letteratura polacca dal medioevo all'epoca tardo-barocca elaborò l'immagine ideale del nemico «pagano» che fu poi codificato come stereotipo. I turchi e i tatari vennero demonizzati per mezzo di immagini infernali, soprattutto furono attribuiti loro tratti satanici: la superbia e l'aspirazione all'annientamento dei cristiani — del popolo di Dio. Il legame tra i nemici e la zona del male fu espresso attraverso riferimenti alla mitologia o alla Bibbia, ancor più frequentemente vennero utilizzati teriomorfismi con la similitudine fra nemici e lupi prima di tutto. Nel prosieguo della trattazione viene presentato il concetto storico-filosofico delle invasioni turco-tatara inteso come la realizzazione del progetto divino di ammonire e di riscattare la collettività dei credenti caduta nel peccato.

Fulcro del secondo saggio, *Lo scrittore e la cattività — Maciej Strykowski, Bartłomiej Paprocki* è la duplice lettura della schiavitù. La prima di esse apparve nel poema di Strykowski *Della libertà della Corona di Polonia (O wolności Korony Polskiej; 1575)*. Il poeta, che viaggiò per l'Impero ottomano come membro della legazione di Andrzej Taranowski negli anni 1574—1575, descrisse la schiavitù come una condizione molto difficile per intere comunità, in quel caso gli slavi sudorientali sottomessi dai turchi. La riflessione sulla condizione degli Stati che persero la loro sovranità doveva costituire — secondo lo scrittore — un avvertimento per i polacchi, minacciati dall'imperialismo turco. B. Paprocki invece nel suo *L'istoria miserabile (Historyja żalosna)* si concentrò sulla disgrazia degli individui — delle popolazioni dei territori sudorientali della *Rzeczpospolita* costantemente tormentate dalle invasioni tatara, depredate e ridotte in schiavitù. Entrambi gli autori enfatizzano la crudeltà dei nemici e la sofferenza umana. Tematiche analoghe nella letteratura premoderna concernenti la tragicità dell'esperienza schiavile sono esaminate nel saggio *Aspetti disumanizzanti della cattività turco-tatara*. Nell'interpretazione degli scrittori antico-polacchi, la schiavitù è presentata come stato di estrema umiliazione dell'essere umano, degradato al

livello di manodopera, di «merce», della «bestializzazione» dell'uomo (metafora del «bestiame» condotto alla vendita). Nel saggio gli esempi sono tratti principalmente da *Storie turche (Dzieje tureckie)* di Marcin Paszkowski e da *L'imponente legazione (Przeważna legacja)* di Samuel Twardowski.

Il successivo saggio, *La figura di cavaliere — liberatore nell'epica della seconda metà del XVI e del XVII secolo*, si sofferma sulla questione della formazione, nelle pagine delle opere antico-polacche, di una specifica «varietà» dell'ideale del cavaliere, il cui obbligo e onore divenne la liberazione di jasyr. L'autrice adduce diversi esempi che attestano l'importanza attribuita dagli scrittori alla capacità di liberare dalla schiavitù nel ruolo di sovrani, comandanti e di cavalieri. Alcuni esempi dimostrano come tale capacità divenne persino un criterio determinante nella valutazione della forza (o della debolezza) della Rzeczpospolita governata da un dato re.

Il saggio *Marek Jakimowski — eroe della letteratura ottocentesca*, dedicato alla fama letteraria della figura del nobile di Podolia, è ancora di argomento cavalleresco. Dopo la battaglia di Cecora nel 1620, Jakimowski finì nelle galere turche. Dopo alcuni anni in schiavitù, fu tradotto in carcere come prigioniero, e, avendo liberato sé e i suoi compagni di sventura, riuscì a tornare in patria. L'atto audace di Jakimowski ispirò molte opere letterarie del XIX secolo. L'ultimo saggio esamina il tema della liberazione miracolosa, motivo ricorrente in particolare nella letteratura religiosa (exempla omiletiche), ma anche nella letteratura profana, in primo luogo con finalità didascaliche volte a plasmare la forma mentis delle generazioni dell'epoca post-tridentina (culto mariano, convinzione dell'intervento divino nel destino dei cittadini della Rzeczpospolita).

Rysunki na okładce: Aleksandra Gaździcka

Redaktor: Małgorzata Poglódek

Projekt okładki: Paulina Dubiel

Redaktor techniczny: Barbara Arenhövel

Korektor: Marzena Marczyk

Łamanie: Alicja Załęcka

Copyright © 2014 by
Uniwersytet Śląski
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-2285-8

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-2394-7

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 14,25. Ark. wyd. 16,5. Papier
Ecco Book Cream 70 g, vol. 1.8

Cena 46 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Więcej o książce

CENA 46 ZŁ | ISSN 0208-6336
(+ VAT) | ISBN 978-83-226-2394-7